

ТІНІЗАЦІЯ ФІНАНСОВИХ ПОТОКІВ ЕКОНОМІЧНИХ СУБ'ЄКТІВ:
ВАРТІСНИЙ АСПЕКТ¹

ILLCIT FINANCIAL FLOWS OF ECONOMIC SUBJECTS: VALUE ASPECT

У статті досліджено тенденції та обсяги тіншового виведення капіталу. Досліджено основні напрями його впливу на рівень фінансово-економічного розвитку країни. На основі аналізу тенденцій зміни рівня ВВП та тінзації економіки доведено наявність оберненого зв'язку між аналізованими показниками. Обґрунтовано доцільність дослідження впливу тінзації фінансових потоків на показники вартості суб'єктів підприємницької діяльності як таких, які займають найбільшу питому вагу в структурі тіншових операцій України. Доведено, що на сучасному етапі ключовим вектором фінансового управління підприємств є вартісно-орієнтована концепція (Value based management – VBM) до управління. Вартісну оцінку економічних суб'єктів запропоновано здійснювати на основі балансового методу в розрізі VBM-підходу шляхом розрахунку EVA (economic value added) показника. Проаналізовано канали та напрями впливу тіншових операцій на рівень вартості підприємств. Визначені найбільш поширені способи незаконного виведення капіталу економічними суб'єктами.

Ключові слова: тінзація фінансових потоків, фінансово-економічний розвиток, вартісно-орієнтоване управління, детінізація економіки, збиток підприємства.

В статье исследованы тенденции и объемы теневое выведение капитала. Исследованы основные направления его влияния на уровень финансово-экономического развития страны. На основе анализа тенденций изменения уровня ВВП и тенезации экономики доказано наличие обратной связи между рассматриваемыми показателями. Обоснована целесообразность исследования влияния тенезации финансовых потоков на показатели стоимости субъектов предпринимательской деятельности, как таких, которые занимают наибольший удельный вес в структуре теневых операций Украины. Доказано, что на современ-

ном этапе ключевым вектором финансового управления предприятий выступает стоимостно-ориентированная концепция (Value based management – VBM) к управлению. Стоимостную оценку экономических субъектов предложено осуществлять на основании балансового метода в разрезе VBM-подхода путем расчета EVA (economic value added) показателя. Проанализированы каналы и направления влияния теневых операций на уровень стоимости предприятий. Определены наиболее распространенные способы незаконного выведения капитала экономическими субъектами.

Ключевые слова: тенезация финансовых потоков, экономическое развитие, стоимостно-ориентированное управление, детенезация экономики, убыток предприятия.

The paper investigates trends and volumes of shadow capital extraction. The main directions of its influence on the level of financial and economic development of the country are investigated. On the basis of the analysis of trends in the level of GDP and the shadowing of the economy, the existence of an inverse relationship between the analyzed indicators has been proved. The practicality of studying the effect of shadow financial flows on the indicators of the value of business entities, as those that occupy the largest share in the structure of shadow operations of Ukraine, is grounded. These days it is proved that the key vector of financial management of enterprises is the value-based management (VBM). The value estimation of economic subjects on the basis of balance method by calculation of EVA (economic value added) index is offered to carry out. The channels and directions of influence of shadow operations on the level of enterprise value are analyzed. The most widespread methods of illegal extraction of capital by economic entities are determined.

Key words: illicit financial flows, economic development, value-based management, shadowing of the economy, damage to the enterprise.

УДК 330.101.54

Гуменна Ю.Г.к.е.н., старший викладач кафедри
фінансів і підприємництва

Сумський державний університет

Тютюнник І.В.к.е.н., старший викладач кафедри
фінансів і підприємництва

Сумський державний університет

Постановка проблеми. Питання реалізації антикорупційних заходів, спрямованих на протидію тінзації фінансових потоків та подальшу їх легалізацію суб'єктами економічної системи, значно актуалізуються в умовах інтеграції України до Європейського Союзу, оскільки є одними із головних напрямів Національної антикорупційної стратегії України [12], відповідають пріоритетам Директив Європейського Економічного Союзу «Про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей» [1] тощо. З іншого боку, запорукою стабільного функціонування фінансової системи країни є розроблення

та впровадження ефективної системи фінансового управління економічних суб'єктів, що реалізується, зокрема, у вигляді механізмів та комплексу заходів, спрямованих на зростання вартості економічних суб'єктів, забезпечення їхньої стабільної роботи у стратегічній перспективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми впливу тінзації фінансових потоків на фінансово-економічний розвиток країни на макро- та мікроекономічному рівні присвячені наукові праці багатьох вітчизняних та іноземних учених. Негативний вплив тіншових фінансових потоків на показники функціонування різних економічних суб'єктів досліджували Н. Лайоза, Ф. Шнайдер, В. Танзі, М. Бачетта, та інші. Г. Енсте, Д. Бхаттачар'я, А. Сінгх, С. Джайн-Чандра і А. Мохоманд, Р. Місаті, І. Радулеску, С. Попеску та

¹ Виконано в межах науково-дослідної теми № 0117U003930 «Економетричне моделювання механізму запобігання тіншовим схемам виведення капіталу через податкові та інвестиційні канали в Україні»

М. Матей обґрунтували позитивний вплив тіньових операцій на рівень економічного зростання країни та окремих її суб'єктів. Особливості вартісно-орієнтованого управління розглядалися в роботах Т. Коупленда, Т. Коллера, Н. Шевчука, І. Івашковської, Д. Волкова та інших. Питанням аналізу тіньової бухгалтерії присвячені роботи Ю. Гладішева, Г. Густова, А. Ларьківа, Т. Кривенка та інших.

Проведений аналіз наукових напрацювань дав змогу дійти висновку про фрагментарність та абстрактність наявного наукового доробку в цьому питанні. Більшість вчених досліджують питання впливу тінізації на економічні показники розвитку країни, не приділяючи уваги аналізу її впливу на вартісні показники функціонування окремих суб'єктів економічної системи. В цих умовах значно актуалізуються питання розроблення оригінального, адаптованого до умов розвитку України механізму запобігання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, спрямованого на пожевлення економічного клімату окремих суб'єктів та зростання їх вартості.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз основних векторів впливу тіньового сектору економіки на ключові показники фінансово-економічного розвитку країни, що крізь призму мікрорівня дадуть змогу визначити взаємозв'язок між обсягами тіньових фінансових потоків та результативними показниками функціонування суб'єктів економічної діяльності, зокрема індикаторами вартості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, є викликом для фінансової та економічної стійкості багатьох країн, оскільки стабільна діяльність фінансової системи неможлива за відсутності дієвих механізмів і заходів зі стримування та протидії відмиванню нелегальних доходів на рівні різних суб'єктів національної економіки та фінансових інституцій.

За останні роки в Україні внаслідок глибокої економічної та політичної кризи значно збільшилися кількість та обсяг застосовуваних схем незаконного виведення капіталу, підвищився рівень економічної злочинності, зросли обсяги незаконних фінансових потоків.

На думку експертів Глобальної фінансової доброчесності, незаконні фінансові потоки – це незаконно зароблений, переведений або використаний капітал, який включає всі невраховані приватні фінансові потоки, котрі приводять до накопичення іноземних активів резидентами та порушують чинну нормативну базу і межі контролю над капіталом [2]. За даними американської організації Глобальної фінансової доброчесності (рисунки 1), в Україні наявні значні обсяги незаконних фінансових потоків порівняно з іншими країнами світу.

Найгірша ситуація простежується за період 2006–2008 рр., за який середній обсяг тіньових

потоків перевищує 30 млн. дол. США. Причиною цього може бути той факт, що саме цей період визнано епіцентром впливу світової фінансової кризи для України, що супроводжувалося послабленням контролю з боку держави та підвищенням ризикованості підприємницьких операцій між контрагентами. Наявність значних обсягів незаконних фінансових потоків супроводжується одночасним погіршенням результуючого показника соціально-економічної діяльності країни – ВВП.

Натепер Україна має один із найнижчих рівнів зростання ВВП за період 2010–2017 рр. Ця ситуація зумовлена негативним впливом значної кількості факторів зовнішнього та внутрішнього середовища – низьким рівнем інвестиційної привабливості країни, високим показником трудової міграції, інфляційних процесів, корупції, нестабільністю курсу валют тощо. Досить значний вплив на рівень соціально-економічного розвитку має і показник тінізації доходів, котрий суттєво зріс за останні декілька років. Так, згідно з дослідженнями Асоціації дипломованих сертифікованих бухгалтерів (АССА), Україна за рівнем тінізації економіки займає 3 місце серед 28 країн світу після Азербайджану (67,04% від ВВП) та Нігерії (48,37% від ВВП). Обсяг тінізації в Україні в 2016 р. оцінюється в 1,095 трлн. грн. (більше 40% від ВВП), тоді як у розвинених країнах цей рівень не перевищує і 15% (США – 7,78%, Японія – 10,08%, Китай – 10,15%) [14].

За розрахунками Міністерства економічного розвитку України, у 2013 р. рівень тіньової економіки становив 36% від обсягу офіційного ВВП, а у 2014 р. – зріс до 43%. За міжнародними розрахунками, Україна на кінець першої декади ХХІ століття за показником незаконного виведення коштів за кордон входила до 15 найбільш тінізованих країн світу, значення якого на 17% перевищувало середньосвітовий рівень [7].

Аналіз динаміки зміни ВВП та тінізації економіки (рисунки 2) свідчить про наявність оберненої кореляції між ними та дає змогу дійти висновку про значний рівень впливу тіньових фінансових потоків на рівень ВВП. Так, кошти, які виводяться за кордон, не спрямовуються на розвиток виробництва, підтримку наукового та кадрового потенціалу, проведення наукових розробок, реалізацію інвестиційних проектів тощо, тим самим суттєво гальмуючи темпи росту економіки загалом.

Реалізація операцій із тіньового виведення коштів за кордон негативно позначається на всіх сферах розвитку країни, що приводить до підвищення рівня корупції, зниження інвестиційної та інноваційної активності суб'єктів економічної діяльності, зменшення кількості малих та середніх підприємств.

На основі аналізу основних напрямів функціонування тіньової економіки України було визна-

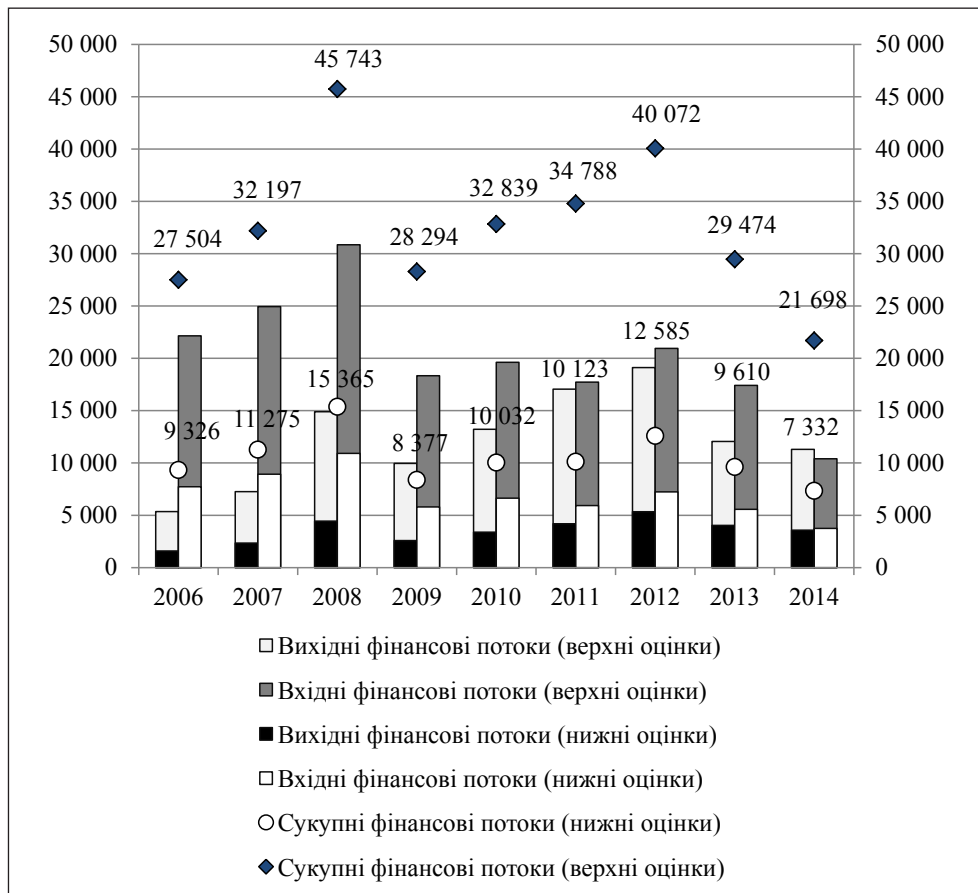

Рис. 1. Незаконні фінансові потоки України за період 2006–2014 рр., млн. дол. США

Джерело: побудовано за даними [2]

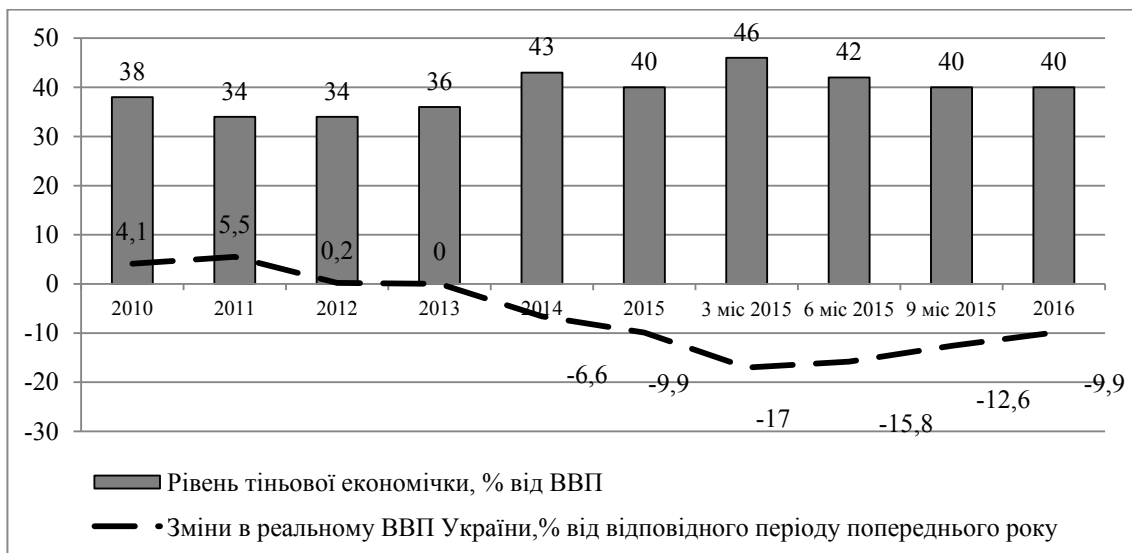

Рис. 2. Динаміка зміни ВВП та тіньової економіки в Україні за 2010–2016 рр. [3]

чено структуру тіньових операцій в країні за основними економічними суб'єктами (рисунок 3).

Таким чином, можна дійти висновку про значну роль підприємницького сектору в процесах тіньового виведення капіталу та необхідність більш

детального дослідження їхньої діяльності в контексті приховування доходів. Забезпечення високих показників діяльності підприємств передбачає формування та впровадження ефективної системи фінансового менеджменту економічних суб'єктів.

Так, на сучасному етапі ключовим вектором фінансового управління підприємств виступає VBM-підхід до управління [5; 4; 10; 11; 13]. Порівняно з традиційними підходами до здійснення фінансового управління вартісна концепція має низку переваг:

- слугує інструментом для формування та оцінки управлінських рішень у стратегічній перспективі, зокрема дає можливість упровадження механізмів довгострокової винагороди працівників всіх рівнів правління;

- враховує вартість джерел фінансування діяльності підприємств (характеризує рівень фінансового ризику);

- враховує додаткові альтернативи реінвестування, зокрема надає інформацію про інвестиційні ризики за різних варіантів вкладання інвестиційних ресурсів;

- дає можливість оцінити інвестиційну привабливість, платоспроможність економічного суб'єкта [5; 6; 8; 11; 15].

Функціонування підприємства на основі VBM-підходу до управління передбачає використання в практиці вітчизняних підприємств балансового методу розрахунку вартості на основі калькуляції показника EVA (обґрунтовано на основі проведено нами аналізу в роботі [16, с. 83–84]).

Взяття до уваги сильних сторін методу EVA характеризує цей

показник як ключовий інструмент реалізації фінансового менеджменту на підприємстві в стратегічній перспективі.

Проаналізуємо основні канали та напрями впливу тіньових операцій на функціонування вартісної концепції підприємства, зокрема в розрізі використання показника EVA. Так, розрахунок EVA передбачає використання таких індикаторів вартості, як обсяг власного і залученого капіталів та чистий прибуток, що покладені в основу визначення рентабельності капіталу, частки джерел фінансування та їх вартості, що дають змогу визначити середньозважену вартість капіталу, та безпосередньо обсягу інвестованого капіталу.

Загалом в Україні сьогодні напрацьована значна кількість каналів тінізації вхідних фінансових

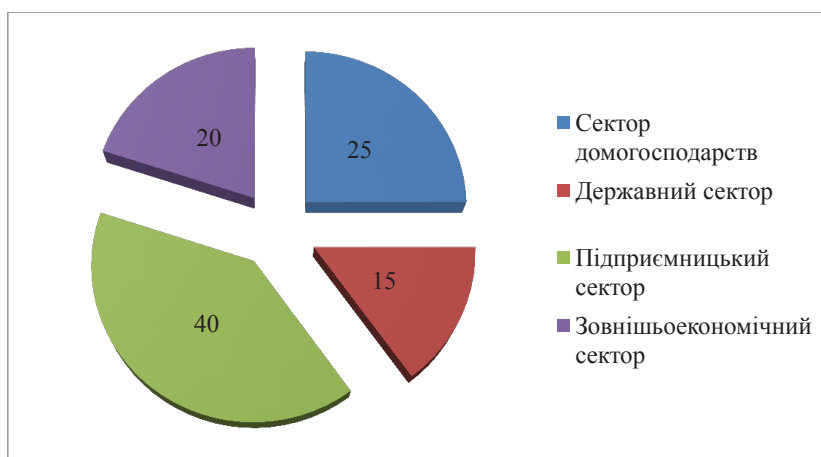

Рис. 3. Структура тіньової економіки України за макроекономічними суб'єктами [9]

Таблиця 1

Частка підприємств, що одержали збиток в Україні за 2010–2017 рр.

	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Усього	27,5	27,0	26,7	34,5	35,0	37,0	36,5	42,7
сільське, лісове та рибне господарство	13,9	12,3	11,6	15,9	20,2	21,8	17,1	30,8
промисловість	28,8	27,7	27,4	37,6	37,7	39,3	39,2	43,0
будівництво	29,1	29,7	29,2	38,1	38,6	40,1	41,2	46,1
оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	25,2	24,7	24,3	34,4	34,1	36,0	35,4	39,7
транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	29,0	29,0	29,5	38,4	37,9	39,9	38,6	47,2
тимчасове розміщування й організація харчування	30,6	28,7	28,4	41,5	41,6	42,6	40,7	43,6
інформація та телекомунікації	32,3	31,9	29,6	36,5	37,9	38,6	40,9	43,1
фінансова та страхова діяльність	37,3	37,8	37,5	39,6	41,5	41,8	42,8	43,2
операції з нерухомим майном	38,8	40,4	39,9	44,7	43,2	45,7	46,9	51,2
професійна, наукова та технічна діяльність	32,0	32,1	31,0	37,6	37,6	39,4	38,7	44,0
діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	32,0	30,9	31,3	38,3	36,8	41,3	40,4	45,9
Освіта	35,4	33,5	29,3	34,5	31,2	32,9	33,3	37,1
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	35,7	31,2	31,1	36,7	36,8	38,8	40,5	41,1
мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	39,7	38,9	37,7	45,4	43,7	47,5	45,9	50,7
надання інших видів послуг	31,9	28,0	28,1	35,4	33,1	37,7	35,2	39,3

потоків економічними суб'єктами, найбільш поширеними з яких є:

- ведення подвійної бухгалтерії;
- допущення бухгалтерських помилок;
- заниження прибутку;
- приховування частини активів.

Так, якщо раніше ведення тіньової бухгалтерії передбачало врахування лише заробітної плати, що сплачується працівникам у неофіційному порядку та, відповідно, не підлягає оподаткуванню, то сьогодні це не лише готівкові кошти, а й вся сума активів та пасивів, що не висвітлюється у фінансовій документації офіційно. Крім того, не зменшуючи вагомості об'єктивних факторів, що приводять до виникнення збитку, необхідно враховувати і той факт, що одним із методів тінізації доходів є навмисне заниження прибутку економічними суб'єктами або збільшення витратного складника їхньої діяльності з метою зниження обсягу податкових зобов'язань та виведення цих коштів за кордон. Аналіз динаміки зміни частки збиткових підприємств в Україні (таблиця 1) свідчить про досить високий показник збитковості в більшості галузей економіки.

Однак варто зазначити, що досить часто і самі операції з незаконного виведення капіталу приводять як до втрати значної частини прибутку суб'єктами економічних систем, так і до можливого банкрутства.

Висновки з проведеного дослідження. Зазначені вище форми прояву тінізації фінансових потоків, що мають місце під час складання бухгалтерської та фінансової звітності, показники яких покладені в основу розрахунку EVA-індикатора, формують передумови до здійснення викривлених бухгалтерських оцінок. А це в свою чергу приводить до констатації факту викривлення вихідних даних для визначення величини вартості суб'єкта господарювання, формує передумови до зниження ефективності та дієвості механізмів реалізації фінансового управління підприємствами, з одного боку, та недоотримання обсягів ВВП в повному обсязі – з іншого. Своєчасне вирішення першої проблеми, пов'язаної з якісним управлінням підприємств, передбачає поступове нівелювання проблем із акумулюванням ВВП економіки країни. Це сприятиме покращенню показників фінансово-економічного розвитку країни, формуватиме підґрунтя до її нормального функціонування на стабілізаційній основі у стратегічній перспективі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Directive of the European Parliament and of the Council on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, amending Regulation. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32015L0849&from=ENRegulation>

2. Illicit Financial Flows Reports / Global Financial Integrity official web-site. – Access mode: <http://www.gfintegrity.org/reports/>.

3. National risk assessment report on preventing and countering legalization (laundering) of proceeds of crime and financing of terrorism. Kyiv, Ukraine. 2016. URL: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2017/20170113/nra.pdf

4. Shyshova I.G. Ways of value accumulation for domestic machine-building enterprises in the context of environmentally oriented development / I.G. Shyshova, I.V. Karpenko, Y. M. Shkodkina // Економічний аналіз : зб. наук. праць. 2015. Том 20. С. 106–113.

5. Value-Based Management в українських реаліях: чи варто вітчизняним компаніям добре вартувати? URL: http://www.bankchart.com.ua/biznes/rozvitok_biznesu/statti/value_based_management_v_ukrayinskih_realiyah_chi_varto_vitchiznyanim_kompaniyam_dobre_vartuvati

6. Волков Д.Л. Управление ценностью: показатели и модели оценки / Д.Л. Волков // Российский журнал менеджмента. 2005. Т.3. № 4. С. 67–76.

7. Звіт про проведення національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом та фінансуванню тероризму. URL: www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2016/20161013/zvit.pdf

8. Ивашковская И.В. Управление стоимостью компании: вызов российскому менеджменту / И.В. Ивашковская // Российский журнал менеджмента. 2004. № 4. Т.2. С. 113–132.

9. Кісь С.Я. Формування тіньового сектора економіки України макроекономічними суб'єктами / С.Я. Кісь, Г.Р. Кісь, Голяк М.І. // Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. № 6. Ч. 1. С. 210–215.

10. Костель М.В. Вартісно-орієнтоване управління підприємствами в умовах екологоорієнтованого розвитку на основі методу вартісних розривів / М.В. Костель, Ю.Г. Шишова // Проблеми економіки. 2013. № 4. С. 292–298.

11. Кузьмін О. Нова парадигма побудови системи менеджменту / О. Кузьмін, Н. Петришин, Н. Сиротинська // Науковий вісник. 2011. Вип. 6. С. 14–18.

12. Проект закону України «Про Антикорупційну стратегію на 2018-2020 роки» від 26.04.2018 № 8324. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/JH6F800A>

13. Тютюник І.В. Фінансова децентралізація в Україні: можливості та загрози для забезпечення сталого розвитку територіальних громад / І.В. Тютюник, Я.В. Решетняк // Економіка та держава. Київ : Ред. журн. «Економіка та держава», 2017. № 12. С. 43–47.

14. Україна потрапила в топ-5 країн з найбільшою тіньовою економікою URL: <https://dilovy.info/ukrayina-potrapiyla-v-top-5-krayin-z-najbilshoyu-tinovoju-ekonomikoyu/>

15. Цой Р.А. Оценка рыночной стоимости российских промышленных компаний с учетом влияния корпоративного управления: дис. канд. эк. наук: 08.00.10. Ростов-на-Дону, 2007. 174 с.

16. Шишова, Ю.Г. Механізми управління вартістю підприємства в умовах екологоорієнтованого розвитку (на прикладі машинобудівних підприємств) [Текст]: дисертація... канд. економічних наук / Шишова Ю.Г.; Наук. кер. М.В. Костель. Суми: СумДУ, 2014. 246 с.